

Editörün Sorumlulukları ile Danışman ve Yazar Açıklarından Tutumu

Altan Onat¹

¹Istanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi E. Öğretim Üyesi, 1974-1982 Cerrahpaşa Tıp Dergisi Editörü, İstanbul

Cerrahpaşa Tıp Dergisi'nin 40'ncü yayın yılına yaklaşmasının da vesile olduğunu düşündüğüm bu Çalıştay'da, size uzun yıllar emek verdiğim Fakültemde hitap etmek, benim için büyük mutluluk ve gurur kaynağıdır. Bana bu konuşmayı yapma fırsatını veren Cerrahpaşa Tıp Dergisi Editörü değerli meslektaşım Prof. Ertuğrul Göksoy'a öncelikle ve içten teşekkür ederim. Aynı zamanda, tüm yayın kurulunu ve bu dergiye yıllar boyu destek vermiş meslektaşları da kutlarım. Türk Tıp Dizini Kurulu Başkanı Doç. Dr. Orhan Yılmaz'ı saygıyla selamlar, bu Çalıştay'ı düzenlediği için kutlarım. Geçen yıl 40'ncü kuruluş yılını idrak eden Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nin kutlamaları da, bende 1967 yılına ait anılar uyandırdı. Şimdiki Üniversite Merkez binasında toplanan Profesörler Kurulunda, o tarihte eylemli doçent olarak katıldığım tartışmalar ve oylama hafızamda tazelenildi. Cerrahpaşa yerleşkesi sayılabilecek hastane binalarının çoğu Belediye'nindi ve bugünkü yapıların en fazla 1/5 kadarı mevcuttu. Kurucu Dekanlığı üstlenecek olan merhum Celal Öker Hoca bu girişimin başını çekenler arasındaydı.

Fakülte kuruluşundan 3 yıl sonra, tarihi ve ünlü İ.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası'na ilaveten kendi dergimizin olması görüşü öğretim üyelerinde hakim olunca, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi'nin çıkarılması ile, benim de dahil olduğum üç kişi görevlendirildi. 1970'li yıllarda fakültelerin 4 büyük şehir yerine yurt dışında açılmasıyla, neredeyse her fakülte kendi dergisini çıkarmayı bir prestij vesilesi saymaktaydı.

Bu arada ülkemizde ilk "ilk hakemli tıp dergisi sistemi", editörlüğünü 1974-1982 yıllarında üstlendiğim Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi'nde gerçekleşti. Bu sistem, genelde çok aykırı karşılanan, bazı hocalarca eleştirilen, hatta karşı koyulan bir uygulamaydı. Gerekçe, kendi fakültesinin dergisinde yazdığı konuyu kendisinin dışında daha iyi bilen mi vardı, ki bir revizyona tabi tutulma gereği olabilirdi? Öte yandan, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi'nde yayınlama Eskişehir, Adana, Erzurum, Ege Tıp Fakültelerinden yazılar almak suretiyle, başka dergilerin yaşamadığı bir prestij vesilesi sayılıyordu. Hakemli sisteme karşı direnç, nihayet, YÖK'ün kurulmasıyla ve Prof. Nurettin Sözen'in dekanlığında 1982 yılında semere vererek, Prof. Asuman Müftüoğlu ile benim görevden alınmam ile sonuçlandı. Bunu şimdi "tatlı" bir anı olarak açıklıyorum.

Yazar, Danışman ve Editör Olarak Tecrübem

Yeni kuşak beni tanımadığından, izninizle alandaki tecrübemi kısaca özetleyeyim. İlk uluslararası makalem 1954'te yayınlandı; son iki yılda ise 15'e yakın makalem uluslararası dergilerde yer aldı. Uluslararası dergilerden gelen danışmanlık isteklerinden yılda 12-15 kadarını kabul etmekteyim. Kardiyovasküler tıpta ülkemizde halen yılda 200'e yakın atıfla en fazla atıf yapılan kişiyim; tıbbın genelinde de en fazla atıf alan sayılı bilim insanlarımız arasında sayılabiliyorum. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi editörlüğünden sonra, Türk Kardiyoloji Derneği Arşivi editörlüğünü 1987'den itibaren 18 yıl yürüttüm. Dünyanın öbür ucundaki uluslararası bir yayıncı kuruluştan, yeni hayata geçirilen iki tıp dergisinden birinde baş editörlük üstlenmem için birkaç ay önce teklif geldi, ama kabul etmedim.

Alındığı Tarih: 09.05.2008
Yazışma Adresi (Address): Prof. Dr. Altan Onat
e-posta: alt_onat@yahoo.com

“Peer Review” Sisteminin Amacı ve İşleyişi

Asıl konumuza gelirse, “Peer review” olarak anılan hakemli karar verme sürecinin amacı, hazırlanan araştırmanın bilimsel yöntemlere uyularak tekrarlanabilir biçimde yapıldığı, bulguların açık biçimde ifade edilip yeterince tartışıldığı ve sınırlamalarına işaret edildiği, aşırı hacme ulaşmayan bir makale halinde tıp kamuyuna sunulmak üzere tescil edilmesidir. Derginin kapsadığı alanın, tıbbın içinde sınırlı olsa da, ne denli geniş ve derinliğe sahip bir bilim kolu olduğu düşünülürse “peer review” sürecinin zor, çapraşık ve sorumluluk gerektiren bir işlev olduğu ortaya çıkar. Bu süreçteki unsurlar olarak, layık olmayan makalelerin ayıklanması, diğerlerinde düzeltilebilecek yanlar ve eksikliklerin giderilmesi için yazarların uyarılması ve bunların gerçekleştirilmesi halinde makalenin kabul edilmesi vardır. Sürecin iyi işlemesi için, çok sayıda farklı alanlarda derinliğine bilgi ve tecrübe sahibi, objektif davranan danışmanların dahil olması temel şarttır.

Kaliteli dergi için gerekli olan hakemli yayınlama sistemi, ülkemizde çıkan ve bilim iddiası taşıyan her dergi için kanımca şarttır. Yerli dergiler, bir ulusun bilimsel potansiyelinin gelişme kapasitesinin bağlı olduğu ortamın asli unsurudur. Hakemli tıp dergileri 1990’lı yıllarda, birçok alanda üremeye başlamıştı. Bu dergiler doçentliğe terfi jürileri veya atama komisyonları nezdinde haklı olarak prestij kazanmıştı. Dış yayın arayışı yanında, bu prestijli yerli dergilerdeki yayınlar terfilerde tercih nedeni oluyordu.

2001 yılı başında yürürlüğe giren yerli bilim dergilerinde çıkan yayınlara bilimsel kariyer için hiç kredi vermemeye ilgili yönetmelik, bir ülkenin biliminin bindiği dalın kesilmesi anlamına gelmektedir. Toplumumuz açısından özel önem taşıyabilecek araştırmalar için motivasyonu söndürmeğe yöneltilir. Çünkü, üniversal düzeydeki önemi az görünebilecek birçok araştırma, toplumumuzun sosyoekonomik ve biyolojik konumu açısından son derece önemli olabilir. Yabancı dergilerde yer alma şansı bulmayacak bu tür çalışmalarını iyi yerli dergilerde yayınlamanın cazibesi ortadan kalkınca, genç araştırmacılar bu konular için motive olmazlar. Şunun bilincine varalım ki bilimdeki seviyeyi en iyi yansıtan “yüksek atf” alan ülkelerle, geri kalan ülkeler arasındaki ekonomik gelişme düzeylerindeki ara za-

manla açılmaktadır [1]. Bilime şimdikinden çok daha fazla önem vermemiz gerekiyor.

Editörün Sorumlulukları

Sorumlulukların başında dergiye itibar kazandırmak gelir. Muhatap alınan okur kitlesinin iyi belirlenmesinden sonra yüksek tiraj, yüksek okunurluk, atf alma, ulusal ve/veya uluslararası indekslere girme ve bilime katkıda bulunma bu itibar sağlamanın çeşitli yönleri ve aşamalarıdır. Bunların her biri için ayrı çaba ve özen göstermek gerekir. Bu da periyodik dergi duyuruları, kongre sergilerine katılım ve hediyeler, okurlar için anket düzenleme, üstün araştırma makaleleri için ödül sağlama gibi cazibeler aracılığıyla geliştirilebilir. Bu faaliyetler için etkin bir sekreterlik gerekir ki, daha açık bir ifadeyle İngilizce bilen, çalışkan, sorumluluk hissi taşıyan tam gün çalışan 1 (veya büyük bir dergi için 2) sekreterin görevlendirilmesi demektir. Manuskriptlerin işlemleri, danışmanların istekleri, takip işlemlerinin yanı sıra, matbaayla ilgili işlemler ile provalar ve -az önce sözünü ettiğim- cazibe yaratma faaliyetleri bu sekreterliğin görev alanlarına girer.

Sekreterliğin çalışmalarını yönetip denetleyecek 3-5 kişilik bir Yayın Yürütme Kurulu kilit rolü taşır. Bu kurul içinde derginin kapsadığı alanlara göre yapılacak görev bölümü doğal olarak çok önemlidir. Editör bu bireylere karşı adil davranıp işlevlerini yapmalarını teşvik edici bir tutum sergilemelidir. Kararları, yürütme kurulunun haftalık toplantılarında danışarak almalıdır.

Geniş anlamdaki “Yayın Danışma Kurulu” derginin temel politikasını belirlemede, modifiye etmede ve nihayet denetlemede etkili bir istişare kurulu; genelde 1 ya da 2 yıl gibi uzun dönemli aralıklarla toplanır. Yayın Danışma Kurulu hakemlerin bir bölümünü içerebilir.

Dergiyi yüceltme amacına ulaştırmada editörün tutacağı yolda en kritik husus, danışmanları (hakemleri) iyi seçmektir. Derginin kapsadığı – diyelim 20-30 alana dağılan - işbirliği yapacağı en az 100 kadar üst düzey danışman, yayın kurulunun başvuracağı listede bulunmalıdır. Manuskript’in konusu hangi alanı ilgilendiriyorsa, yazı kayıtlı danışmanlardan o alanda en fazla tecrübesi olduğu bilinen kişiye havale edilmelidir. Danışmanın vukuf sahibi olması ne kadar şartsa, onun

böyle bir işleve istekli olması, zaman ayırabilmesi, objektif kalabilmesi, etik ve nezaket sahibi olması da aynı derecede önem taşır. Birçok ehil hakemin zaman ayıramaması veya işlevi önemsememesi nedeniyle, üstünkörü değerlendirme sonucu, eksikliklere veya hatalara göz yumması, hepimizin yakından tanık olduğu bir olgudur. Bu da derginin prestijini sarsacak tutarsızlıklara yol açar. Görevini layıkıyla yapan iyi danışmanların objektif değerlendirmelerini saygıyla karşılayan birçok yazar, bu uygulamaların tutarlı olmadığını sezince, dergide eşitsiz muamele yaşandığının farkına varır. Bu, verdiğim örnekteki gibi kasıtlı olmayıp ihmalden doğsa dahi ciddi bir kusurdur; ama eğer kayırma nedeniyle tekrarlayan bir şekilde ortaya çıkıyorsa, büsbütün vahimdir. O derginin geleceğinden ciddi kuşku duymak gerekir.

Danışmanların feragatle yaptığı bu işlevi, editör ve yayın kurulu üyelerinin layıkıyla takdir etmeleri, işlevin sürdürülebilmesi açısından önem taşır. Bu takdir en az, derginin yıl sonu sayısında adlarının yayınlanması suretiyle kendilerine teşekkür etme aracılığıyla tezahür etmelidir; ama başkaca takdir yolları da düşünülebilir.

Editörün yazarlara karşı yükümlülükleri arasına yazarları işlemlerden zamanında bilgilendirme durumu girer. Manuskript'in alındığının gecikmeden bildirilmesi, formatla ilgili eksikliklerin zamanında iletilmesi, hakemin talep ettiği değişikliklerin yazara zamanında ulaştırılması, yanıtlarda nezaket kurallarına uyulması ve üstten bakar bir tutuma girilmemesi yazarlarla ilişkileri iyi yürütmede önem taşır. Derginin geniş bir araştırmacı kitesine duyurulması, kural veya form değişikliklerinden bu kitleyi haberdar etmesi, dergi hakkında düşüncelerini almak üzere, gerekirse periyodik anketler düzenlenmesi, yazar kitlesinin genişletilmesi için yararlı olabilir.

Danışmanlarla İlişki

Günümüzün teknoloji imkanları, ilgi ve uzmanlık alanına göre seçilmiş olan danışmanın onayını almak üzere, çalışma özetinin hiç değilse e-postayla iletilmesini mümkün kılmaktadır. Genelde iki danışmandan gelen görüşe göre karara yaklaşımda şu üç temel seçenek vardır. Reddetme, olduğu gibi kabul etme ve herhalde en sık olan revizyon seçeneği. Bunlardan revizyonla iyileştirme şansını editör gerçekçi biçimde aramalıdır; ol-

gun ve tecrübeli bir danışman da bu yönde telkinlerde bulunabilir. Tersine, danışmanın bir miktar önyargılı davrandığını sezme durumunda, nihai karar için editör diğer hakemin görüşüne ağırlık verme yoluna gidebilir. Üçüncü bir danışmana başvurma hakkını seyrek olarak kullanabilir. Nihai kararın danışmanlara görüşleriyle birlikte bildirilmesi, etik gereği bir uygulamadır. Danışmanları periyodik olarak değerlendirmek, onlara not vermek de yararlı bir uygulama olup birkaç senede bir yapılacak rotasyonlarda dikkate alınmalıdır.

Yazarlarla ilişki nihai kararda red şıkkına varılmışsa, bunun gerekçesi yazara mutlaka ayrıntılı olarak bildirilmelidir. Basitçe "yazınız öncelikli görülmedi" tarzında gerekçeler genelde makbul sayılmamalı, eksiklikler açıklanmalıdır. Danışmanların görüşüne uyararak majör revizyon istenen makalelerde, isteklerin teorik olarak yerine getirilebilirliği bulunan talepleri yazara iletip çalışmanın iyileştirilmesi gayreti içinde olmak uygundur. Yöntemle ilişkili olarak yerine getirilemeyecek majör revizyon istekleri yazının kabulüyle bağdaşmaz. Editör, yazara red durumunu geciktirmeden bildirmeyi bir görev saymalıdır.

İki danışman görüşü arasında yazının kalitesi açısından önemli farklar bulunduğu, editör nazik bir durumda kalır. Yazının istekler doğrultusunda düzeltilmesi halinde kabul edilebileceği görüşü editörde hakimse, yazardan majör revizyon istenir. Daha sonra bunun yerine getirilmediği hakemlerce belirtilir ve editör bu kanaate katılır ise red kararı haklı sayılır. Yazının istekler doğrultusunda düzeltilmesi halinde, bir danışmanın aksi fikrine rağmen, editör tereddütte kalırsa, üçüncü bir görüş alma yolunu tercih edebilir. Her halükarda kararı yazarlara gecikmeden bildirmelidir.

Revizyon talebine cevap danışmanlara iletilip onların görüşü alınınca, editör nihai kararı verir. Revizyon isteklerinin bir veya birkaçının yerine getirilmediği yazara açıklanarak yazının başka bir dergiye sunulma dileği iletilir. Genelde büyük tereddüt yaratmayacak bu karar, bazen çok zor olabilir. Bu durum, özellikle yazanın revizyon isteklerinden bir bölümüne ilişkin olarak, danışmandan farklı olan görüşünü desteklemesi ve ısrar etmesi halinde ortaya çıkar. Bu şıkta editör doğrudan karar vermeğe zorlanabilir ya da ek bir danışman görüşüne başvurarak karar verir. Diğer bir nazik karar, reviz-

yon isteğinin bir danışmana göre makbul şekilde yerine getirildiğine dair görüş alınmasına rağmen, diğer danışmanın red yolunu benimsemesi durumundadır. Burada editör, red gerekçelerinin geçerliliğini ve ağırlığını değerlendirerek sonuca gider.

Editör Tek Karar Verici

Şunu gözden ırak tutmamak gerekir ki, nihai karar tek başına editöre aittir. Futbol takımlarında teknik direktör (veya tek seçici) nasıl tek başına yetkili ve sorumlulu tutulursa, dergide editör bu sorumluluğu taşır. Yardımcı editörlere bırakılan kararların yol açabileceği halden, yine editör sorumludur.

Ülkemizin Kısıtlamaları

Başarılı bir editörlük performansı için gözden geçirilmiş bu ilkeleri gerçekleştirmedi, ülkemizde doğal olarak bazı kısıtlamalarla karşılaşmaktadır. Bu sınırlamaların başlıca üçü uzman danışman/yazar sayısını, objektiflik/kayırmayı ve maddi imkana sahip olmayı ilgilendirir. Maddi imkan açısından güçlükler tıp dergilerinde hafif sayılabilecek sınırlamalardandır. Dernek fonları ve şirket sponsorlukları dergiyi kaliteli basma, dağıtma, duyurma ve etkin bir sekreterlik kurma bakımlarından büyük çoğunlukla karşılayabilir düzeydedir.

Danışman niteliğine bürünen tıpta araştırmacı sayısı da günümüzde hayli artmıştır. Tıp genelinde bu sayının 10 yıl öncesine göre 4 kat arttığı ve 20 bine yaklaştığı tahminimce öne sürülebilir. Parantez içinde belirtebilirim ki, söz konusu tıbbi araştırmacı sayısı çeyrek yüzyıl önce, 1982'de, 500'ün az üstündeydi. Halen tıbbın yaklaşık 50 dalından ortalama birinde 300-600 araştırmacı-yazarın bulunduğu varsayımıyla, bir tıp editörü bugün işbirliği yapacağı en az 100 kadar danışmanı listesine alabilme şansına sahiptir.

Bence en önemli kısıtlama, danışmanın zamandan fedakarlık yapma istekliliği, işlevi önemsemesi ve her şeyden önce, sürekli objektif kalma yeteneği ile ilgilidir. Kayırma ve hınç hislerine, toplumumuz 30 yıl öncesine kıyasla daha fazla kapılmaktadır. Siyasi iktidarın kadrolaşma uygulamalarında bu dürtülerin zirveye çıktığı izlenmektedir. Gerek bilimde, gerek hayatın diğer alanlarında, kendine güvensizliğin bir ifadesi olan bu kayırma

illetini yaygınca ayıplamalıyız, bundan uzaklaşmaya çalışmalıyız. Bilim insanı veya olgun insan dürtüsüne göre değil, objektif ölçütlere göre davranmak, karar vermek durumundadır. Üzülerek söylemek gerekir ki, bu türden bilim insanlarımız, danışmanlarımız halen azınlıktadır.

Uluslararası Yayın Ortamı ve Günümüzün Türk Araştırmacısı

Objektiflikten söz edince, dünyadaki yayın ortamında da bu nesnelliliği ve Türk tıp araştırmacısının durumunu değerlendirmeyi ilgi çekici görmekteyim. Son 5-6 yılda manuskriptlerin dergilere internet üzerinden sunumunun yaygınlaşması sonucunda, kolaylaşan ve etkili olan bir peer review sistemi kuruldu, sanırım. Fakat teknolojinin sunduğu bu hız, manuskriptlerin hızla yayına girmesi sonucunu, ne yazık ki, genelde sağlamadı. Üstelik, bir yandan araştırmaların oldukça hızlı artışı, öte yandan sunumun hızı ve kolaylığı yüzünden makale başına başvuru sayısı derginin artması sonucu, iyi dergiler sunulanın ancak %20-%40'ını yayınlama durumunda kaldı. Bu nedenle, birçok iyi dergide çalışma danışmanlara gönderilmeden yayın kurulundan bir kişinin yüzeysel değerlendirilmesi yoluyla elemeye tabi tutulmaktadır. Bu öncül eleme, gerçi muhtemel bir menfi sonucu gecikmeli öğrenmeyi önliyorsa da, önyargı ve kayırmaya hayli açık bir sistemi temsil etmektedir. Ve Türk araştırmacısı bu sistemdeki önyargının kurbanı olmaya en yakın adaylardandır. Önyargılı geri çevirmelere "ilgimiz alanına girmemektedir" veya "öncelikli saymıyoruz" gibi bazı bahaneler ya da konuya vakıf olmayıp araştırmayı iyi okumama sonucu öne sürülen hatalı bir gerekçe gösterilmektedir.

Son üç yılda geliştirilen bu ön eleme sisteminin yanı sıra, gönderilen hakemlerin ileri sürdüğü görüş ve eleştirilerde veya editörün nihai kararında yine yaklaşık 2-3 yıldır Türkiye kaynaklı (ve belki Orta Doğu kaynaklı) araştırmalara karşı daha önyargılı tutumun varlığını sezdiğimi ifade edebilecek kadar izlenim edindim. Bu da gerek ABD ile ilişki, gerekse AB sürecinde ülkemiz aleyhinde gelişen ve İslam antipatisi besleyen önyargılı cereyanın, bazı bilim insanlarınınca bilimsel yayın alanına da yansıtılmasından ileri geliyor. Bu görüşü belirtmem rağmen, araştırmacılarımızın yılmayıp, küsmeyip daha ob-

jektif davranabilecek başka dergilere yönelmesini naçizane tavsiye etmekteyim. Türk tıp yazarları kendilerini üniversal tıpta giderek daha fazla gösterebiliyorlar. Şöyle ki, yakında yaptığım bir incelemeye göre, Science Citation Index (SCI)'in yayımladığı verilerine dayanarak, klinik tıp alanında atıflardaki dünya payımızın 2003 yılında üç yıl öncesine kıyasla binde 2.2'den 4.1'e yükselme başarısına ulaştığını söyleyebilirim [2].

Kaynaklar

1. King DA. The scientific impact of nations: what different countries get for their research spending. Nature 2004; 430: 311-316.
2. Onat A. Türkiye'de çeşitli bilim alanları ne durumda, nasıl geliyor? Cumhuriyet Bilim Teknik 11 Ocak 2008. sayı: 1086, s. 20.